

ZÜHRE İLE TAHİR SÜJESİNE GÖRE TÜRKMEN EDEBİYATINDAKİ MASALLAR, RİVAYETLER, HALK DESTANLARI

**Tales, Rumors, Folk Epics Constituted In Turkomen Literature
According To The Subject “Zohre And Tahir”**

Araznepes MÄMMETCUMAYEV*
(Aktarma: Seyitnazar ARNAZAROV)**

Özet

Zühre ile Tahir süjesine göre oluşturulmuş belli başlı rivayetler, masallar, hikâyeler, halk destanları ilmi çevreye çok eskiden beri malumdur. Bu süjenin rivayet, masal, hikâye şeklinde, yaklaşık olarak XII.-XIV. yüzyıllarda ortaya çıkmış olduğunu kabul etmek mümkündür. Daha sonra bu konu yavaş yavaş olgunlaşarak XV.-XVI. yüzyıl halk destanlarının oluşmasına kaynaklık etmiştir. Zühre ile Tahir konusu, Oğuzların bizzat kendilerinin meydana getirdiği edebi konular arasında yer alır. Netice itibarıyla bu konu yavaş yavaş komşu halkların edebiyatlarına da girmeye başlamıştır. “Zühre ile Tahir Sarayı” adlı eski bir sarayın Türkmenistan’da var olması bu konunun çok eskilerden beri Türkmenler arasında yaşamakta olduğunu bir ispatıdır. “Zühre ile Tahir Sarayı” isminin kesin olarak ne zaman konulduğu bilinmese de, bunun tahminen bu süjenin ortaya çıkma devrinden hemen sonra olduğunu söyleyebiliriz. Belki de bu tarihi eserle ilgili rivayetin süjenin en eski rivayeti olması da muhtemeldir. Daha sonra bu rivayetin muhtelif nüshaları da ortaya çıkmıştır.

Türkmenler arasında revaç bulan Zühre ile Tahir süjesi çok geçmeden diğer Türk topluluklarının edebiyatlarına da girmeye başlamıştır. Bu süjeye göre meydana gelmiş rivayetler, masallar, hikâyeler, halk destanları; Azerbaycan, Özbek, Kazak, Türk, Tatar, Uygur ve diğer Türk topluluklarının bünyesinde de vardır. İlginç olan nokta bu süje ile ilgili rivayetler, masallar, hikâyeler ve halk destanlarının diğer özelliği olarak hemen hemen hepsinde destanlara mahsus olan kuruluşun, yani şiirle nesrin birlikteliğinin var olduğunu söylemek mümkündür. Bu süjenin yayılması sadece Türk topluluklarının folkloruyla da sınırlı değildir. O aynı zamanda Arap, Hint, Gürcü, Arnavut gibi milletlerin arasında bile geniş şöhret bulmuştur.

Zühre ile Tahir süjesi XVII. yüzyıldan itibaren, Türkmen şairlerinin eserlerinde görünmeye başlar. Bu süjeye göre büyük çaplı eser yazan Türkmen şairi Seyidmuhammet Sayadı’dır. Sonra XVIII.-XIX. yüzyıllarda Mollamurat Horezmi, Mollaneşes gibi şairler bu süjeye göre milli özelliklere sahip olan suni destanlar yazmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Zühre, Tahir, destan, rivayet, masal, hikâye.

* Doç. Dr., Saparmurat Türkmenbaşı Milli Elyazmalar Enstitüsü Bölüm Başkanı.

** Doç. Dr, Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim üyesi. seyitnazar@gazi.edu.tr

Abstract

Many rumors, tales, stories, folk epics constituted according to the subject "Zohre and Tahir" exist in ascientific area for a long time. It is possible to realize that this subject had come into light in 12-14th centuries as the rumor, the tale and the story. Then, this subject caused to the constitution of folk epics of 15-16th centuries maturing gradually. The subject "Zühre and Tahir" belongs to literary subjects made by Oguz Turks ownself. Consequently, this subject gradually started to get into the neighbours folk work. The existence of the old pavilion called "the pavilion of Zühre and Tahir" is the proof that this subject exists among the Turkomen public since the ancient times. Even though the existance name of the pavilion is not exactly known when it owned that name, it is possible to realize this materialized after this subject came into being. Furthermore, there may be the possibility that the rumor about this antique work is the oldest rumor of this subject. By the time, various copies of this rumor appeared.

The subject "Zühre and Tahir" which was well-known among Turkomens also started to appear in the other Turkish nations in a short period of time. Rumors, tales, stories, folk epics constituted according to this subject, also exist in the public work of Azerbaijan, Uzbek, Kazak, Turk, Tatar, Uighur, and the other Turkish nations. On the other hand, interestingly, it is possible to say that one of the features of rumors, tales, stories, folk epics related to this subject is that the association of poem and prose is on purpose. The spread of this subject is not limited only with the folklare of the Turkish nations. Moreover, it is also well-known among the nations Arab, Indian, Georgian, Albanian.

The subject "Zühre and Tahir" emerges in the works of Turkomen poets since 17th century. According to this subject, the biggest work belongs to the Turkomen poet, Seyidmuhammet Sayyadı. In the 18-19th centuries, the poets; Mollamurat Horezmi, Mollanepes wrote artificial epics having the national features according to this subject.

Key Words: Zühre, Tahir, epic, rumor, tale, story.

Türkmen edebiyatının ve folklorunun genel insanlık hazinesine dönüşmüş olan eserlerinin arasında, «Zühre-Tahir» süjesinde türetilmiş olan eserler oldukça önemli bir yer tutar. Bu süje esasında türetilmiş olan rivayetler, masallar, tarihî hikâyeler ve halk destanları bilim dünyasına, topluma çok eski zamanlardan beri malumdur. Bu süjenin hangi devirlerde, hangi yerlerde ortaya çıktığı hakkında kesin bir fikir beyan etmek oldukça güçtür. Herhalde bu süjenin tahminen rivayet, masal ve hikâye görünüşünde XII-XIV. yüzyıllarda ortaya çıkmış olduğunu söyleyebiliriz. Sonra bu süje yavaş yavaş daha kamil, mükemmel hâle gelip, XIV-XVI. yüzyıllarda halk destanlarının türemesine yol açmış ve onların halk arasında geniş bir şekilde yankı bulmasına vesile olmuştur. Türkmenlerin büyük şairi Mahtumkulu Fırağı XVIII. yüzyılın ortalarında Zühre ile Tahiri âşık maşuklara nüsha olarak göstererek:

Tutmadı olar dünyäni,
Galmadı yar-u yaranı,

Tutmadı onlar dünyayı,
Kalmadı yar-u yareni,

Zühre ile Tahir Süjesine Göre Türkmen Edebiyatındaki Masallar, Rivayetler,
Halk Destanları

Misli ol Tahir Zöhräni Söyen dek söymüşem seni (Magtımgülü 1983:78)	Sanki o Tahir Zühreyi Seviyor gibi sevmişem seni)
---	--

diye yazdığı için, Türkmenler arasında “Zühre-Tahir” süjesi esasında türemiş olan destanların çok revaçta olduğunu anlamak mümkündür. Mahtumkulu’dan da bir asır önce, yani XVII. yüzyılda başka bir Türkmen şairi Seyitmuhammet Sayadı da “Zühre-Tahir”in çok ünlü, meşhur olduğunu özel olarak belirtmiştir (Sayadı 2004: 13).

“Zühre-Tahir” süjesinin nerede türemiş olduğunu kesin olarak söylemek zor olsa da, onun Türkmenler arasında türemiş olduğunu tahmin etmek mümkündür. Türkmen edebiyatı ve folkloru üzerine devamlı bilimsel çalışmalar yapan Moskovalı profesör Halık Hüseyinoviç Köroğlu Türkmen destanlarını süjesini iki gruba bölmektedir: 1) Oğuzların bizzat kendilerinin türettiği süjeler; ve 2) Arap, Fars edebiyatından alınmış süjeler. Hüseyinoviç, Arap ve Fars edebiyatından alınmış olan süjeler esasında türetilmiş olan destanlara örnek olarak “Yusup-Zılıha”, “Leyli-Mejnun”, “Şabähram”, “Gül-Bilbil”, “Gül-Senuber”, “Melike Dilaram”, “Hüyrlukga-Hemra” destanlarını göstermektedir. Oğuz Türkmenlerinin bizzat kendilerinin türettiği süjeler olarak “Göroglı”, “Şasenem-Garıp”, “Aslı-Kerem”, “Sayatlı Hemra” ve yine bizim bahsettiğimiz destan olan “Zühre-Tahir” süjesini göstermektedir (Kor-oğlu 1972: 73-75).

“Zühre-Tahir” süjesinin Kazak halkının arasında türemiş olduğunu tahmin eden alimler de vardır. V. M. Jirmunskiy, H. T. Zarifov ve A. Kekilov bu tahmini ilk olarak ortaya atan kişilerdir. A. Kekilov “Mollanapes” adlı kitabında bu görüşü şöyle savunmaktadır: “Zühre ile Tahir’in mutsuz aşkı hakkındaki süje esasında Sovyet Doğusunun halkları arasında türetilmiş olan çeşitli masallar gözden geçirildiğinde, Kazakların folklorundaki masalların diğer halklardaki masallardan daha önce türemiş olduğu çok aşikardır. Kazak halkının folklorunda çok geniş olarak yayılmış iki tane eser olup, onların ikisi de “Zühre-Tahir” süjesine çok yakındır. Onlardan birisi “Kozı-Körpeş ve Bayan-Suluv” olup, onun bizi ilgilendiren süje esasında türetilmiş olan ilk masal olması muhtemeldir, çünkü bu masalda diğer masallardaki gibi feodalizm ilişkileri anlatılmayıp, patriarkal kabile hayatının kaide-kuralları gösterilmektedir” (Kekilov 1957: 88). Gerçi feodalizm ilişkileri anlatılmayıp, patriarkal kabile hayatının kaide kuralları gösterilmekte ise de bu, o eserin “feodalizmden önce, patriarkal kabile kaide kuralları döneminde” türemiş olduğunu gösteriyor mu? Eğer bu noktadan

bakarsak Kazak Halk Edebiyatının onlarca eserini, hatta XVIII. asırdan sonra türemiş olduğu bilinen eserleri de erken orta asırlara götürmek mümkündür. Burada konuya biraz başka açıdan bakmak doğru olacaktır. Öncelikle “Zühre-Tahir” süjesinden türemiş olan hangi eserler “Kozi-Körpeş ve Bayan-suluv” eserinden tesir almıştır? Acaba böyle eserler var mı? İkincisi, Kazak halkının XVI-XVIII. asırlardaki yaşayış kaide-kanunları, cemiyet kuruluşu, düzeni nasıl idi? O devirlerde Kazak halkının hayatında patriarkal kabile kaide-kuralları yok muydu? Sonra, Kazak Halk Edebiyatında böyle karaktere, yani uruk kabilecilik karakterine sahip olan eserler sadece “Kozi-Körpeş ve Bayan-Suluv” eseri mi veya böyle eserler başka da var mı? Bir diğer konu, Kazak folklorunda bu süjenin sonraki gelişimi nasıl seyretmiştir? Nihayetinde, baştan sona şiir ile yazılmış olan “Kozi-Körpeş ve Bayan-Suluv” eserinin dili, kuruluşu, üslubu ve olayları beyan ediş biçimi, uruk kabilecilik döneminin eserlerine mahsus mudur? Elbette, burada eserin başka da nazar-ı itibara alınmamış, farkedilmemiş tarafları vardır. Ancak anlaşılacağı üzere, bu mesele, üzerinde çalışılması gereken ayrı bir konu olarak ortaya çıkmaktadır.

“Kozi-Körpeş ve Bayan-Suluv” eserinin türediği devir hakkında A.K.Borovkov şöyle yazmış: “...Kozi-Körpeş ve Bayan-Suluv” povestinin (uzun hikayenin) süjesi, yukarıda gösterilen Türk halklarının genel tarihî hayatının Kıpçakların hükümdarlık ettiği devirde ve sonra Altın Orda zamanında türemiş idi. Bu halkların – Kazakların, Altayların ve Başkurların bağımsız oldukları devirden önce, genel, umumî folklor eseri olarak türemiş olan bu eser, şimdi türlü tarihî ve hayatî şartlarda devam etti ve gelişmeye başladı. Sonuçta eskiden umumî olan bu süje yeni versiyonları, yeni varyantları ortaya çıkardı” (Borovkov 1964: 4). K. Borovkov’un bu sözlerinden hareketle “Kozi-Körpeş ve Bayan-Suluv” süjesinin ortaya çıktığı devir de “Zühre-Tahir” süjesinin ortaya çıktığı devirden geç değildir sonucuna ulaşmak mümkündür. Bize göre bu iki süje hemen hemen aynı devirlerde türemiş olup uzun zamanlar bağımsız hareket edip, daha sonraki devirlerde, yani XVII-XVIII. asırlarda, hatta XIX. yüzyılın başlarında “Kozi-Körpeş ve Bayan-Suluv” süjesine “Zühre-Tahir” süjesinin bazı tesirleri olmaya başlamıştır.

Elbette, “Zühre-Tahir” süjesi ile “Kozi-Körpeş ve Bayan-Suluv” eserinin arasındaki benzerlikleri inkâr etmek mümkün değildir. Eserde Kozi-Körpeş ile Bayan-Suluv’un babaları Garabay ile Sarıbay henüz çocukları dünyaya gelmeden önce onları nişanlamışlardır. Sonra Sarıbay’ın attan düşüp ölmesiyle Garabay ahdinde durmaz ve Kalmıkların ülkesine göç eder.

Zühre ile Tahir Süjesine Göre Türkmen Edebiyatındaki Masallar, Rivayetler,
Halk Destanları

Kozi-Körpeş'in Bayan-Suluv'a nişanlı olduğunu bilmesi de aynen Türkmen "Zühre-Tahir"ine benzerdir. Kozi-Körpeş bu durumu arkadaşlarıyla aşık oynarken tesadüfen öğrenmektedir. Garabay, kızını Kodargulu ile evlendiriyor. Kozi-Körpeş, sıkıntılardan sonra Bayan-Suluv'u bulduğunda Kodargulu rakibini öldürüyor. Bayan-Suluv ise Kodargulu'yu öldürmektedir. Bundan sonraki olaylar yine Türkmen "Zühre-Tahiri"ndeki olaylar gibi tekrarlanmaktadır. Bayan-Suluv da aynen Zühre gibi kendi arkadaşlarıyla gezintiye çıkıyor. O yolda boynundaki incileri düşmüş gibi yapıp kızların dikkatini başka tarafa yönlendiriyor. Böylece arkadaşlarıyla düşmüş incileri ararken Kozi-Körpeş'in mezarının üstüne geliyor ve orada kendini öldürüyor. Bayan-Suluv'u Kozi-Körpeş'in mezarının yanına defnediyorlar. Kodargulu'yu da Bayan-Suluv'la Kozi-Körpeş'in mezarlarının arasına defnediyorlar. Sonra Bayan-Suluv ile Kozi-Körpeş'in mezarlarının üstünde gül ağacı biterek çiçek açıyor. Kodargulu'nun mezarından ise diken bitmektedir. Görüldüğü gibi burada "Zühre-Tahir" ile "Kozi-Körpeş ve Bayan-Suluv"un arasındaki benzerlikler göze çarpmaktadır. Hatta, "Zühre-Tahir" süjesinden derin bilgisi olanlar için, bu benzerliklerin eski devirlerde değil, XIX. yüzyılda ortaya çıkmış olduğunu anlamak hiç de zor değildir. Konu, burada benzerliklerin mevcut olması değil, o benzerliklerin hangi eserden hangi esere geçmiş olduğudur. Bu benzerliklere Kazak halk eserlerine ve tarihine vakıf olan M. O. Avezov da değinmektedir. O, "Kozi-Körpeş ve Bayan-Slu" adlı makalesinde şöyle yazmaktadır: "Benzerlikler sadece bu da değil. Tahir ve Zühre'de iki civan sevgilinin dirilişi ve sonra uzun zaman mutlu devran sürdükleri beyan edilmektedir. Onları Kayıs ve Hızır diriltir, ama Kozi-Körpeş ve Bayan-Suluv'u ise sadece Hızır. Bundan başka da şiirlerin başlangıcının da benzer olduğunu görmek mümkündür. "Tahir ve Zühre"de de yaşlı ataların (biri han, diğeri vezir) uzun zamandır çocukları yoktur. Onlar çocuklarının dünyaya gelmesini beklerken "Eğer birimizin oğlu, diğerinin kızı olursa, onlar çift olsunlar; eğer ikisi de oğlan olursa, vefalı dost olsunlar" diye birbirlerine aht ile yemin vermişlerdir. Ancak oğlu dünyaya geldikten sonra atası ölür, kızın atası ise o ahdi, yemini bozar. Sonuçta o da aynen Garabay gibi Tahir'in ölümünün, Zühre'nin helak olmasının sorumlusu olmuştur. Garabek-batır ise âşık-maşukun rakibine dönüşmektedir; çünkü o, Zühre'nin atasının verdiği söze dayanarak onunla evlenmek istemektedir.

Böylece, Orta Asya halk poemi ile "Kozi-Körpeş ve Bayan-Suluv" poemini başlangıç ve sonucunda benzerlikler ortaya çıkmaktadır. Bu benzerliklerde iki ayrı derin mana vardır. Birincisi, "Kozi-Körpeş ve Bayan-Suluv", "Tahir ve Zühre"ye göre daha erken devrin eseri olarak ortaya

çıkıştır. Orta Asya halk poemini takip eden alimlerin çoğunluğu bu görüşü savunmuşlardır. İkincisi, “Kozı-Körpeş ve Bayan-Suluv”un halkın arasında geniş yankı bulması esasında türemiş olan “Tahir ve Zühre” poemi, sırasıyla “Kozı-Körpeş”i söyleyicilerini de etkilemiştir, çünkü XIX yüzyılın başında ve ortalarında bu destan sadece anlatılmakta olan rivayetlerde yaşamaktaydı. Görüldüğü gibi, Kazak akınları (mesela, Şoje, Janak) kendi “Kozı-Körpeş ve Bayan-Suluv” nüshalarına yeni motifleri, yeni olayları almışlardır. Âşık-Şaşığın diriltilmesi bu yolla esere girmiştir. Yukarıda değinildiği gibi, “Tahir ve Zühre”yi Kayıs ve Hızır, ama “Kozı-Körpeş”te ise sadece Hızır peygamber diriltmiştir. Sonra mezar ile ilgili olaylar veya güller ve dikenler hakkındaki rivayetler, yani bunların hepsi “Kozı-Körpeş ve Bayan-Suluv” kitabına poemler tarafından alınmış olan sonraki eklemelerdir” (Auezov 1964: 43). Demek, Şoje, Janak gibi Kazak akınları “Kozı-Körpeş ve Bayan-Suluv”a giren yeni motifleri, yeni olayları (“mezar ile ilgili olaylar veya güller ve dikenler nakkindaki rivayetler”) Türkmen “Zühre-Tahir”nden almışlardır. Bu da Türkmen “Zühre-Tahir”nin daha eski olduğunu göstermektedir. Yine de Türk topluluklarının arasında özel olarak hürmetle anılan, saygın bir yere sahip olan yazarımız ve alimimiz M.O.Avezov “Zühre-Tahir” poemini “Kozı-Körpeş ve Bayan-Suluv”un neşrinin ve halkın arasında geniş bir şekilde kabul gördüğünü belirtirken, Orta Asya halk poemini incelemiş ve takip etmiş olan alimlerin çoğunluğunun da bu fikirde olduğunu vurgularken, V.M. Jirmunskiy, H.T.Zarifov, A.Kekilov gibi bilginleri göz önünde bulundurmuş olacaktır.

Bize göre, Bayan-Suluv’un kendi arkadaşlarıyla geziye çıkışı, yolda kendi boynundaki incileri düşürmüş göstererek kızların dikkatini başka tarafa çekişi; arkadaşları, yitmiş olan incileri ararken Kozı-Körpeş’in mezarına gelip kendini helâk edişi de “Kozı-Körpeş ve Bayan-Suluv” poemine sonradan giren eklemeler olmalıdır. Bu söz konusu karşılaştırmalar da “Zühre-Tahir”in “Kozı-Körpeş ve Bayan-Suluv”dan değil, tersine “Kozı-Körpeş ve Bayan-Suluv”un “Zühre-Tahir”den etkilenmiş olduğunu göstermektedir. Türkiye’den profesör Fikret Türkmen “Zühre-Tahir” süjesinin türeyişinde de üç kaynak gösteren görüşlerin mevcut olduğunu belirlemiştir. Onların birincisi bir âşık-şairin hayatıyla ilgili halk hikayeleri; ikincisi, ay, gökyüzü, yıldızlar ile ilgili eski rivayetlerin halk hikayelerine dönüşmesi; üçüncüsü ise Arap, Fars kaynaklarıdır (Türkmen 1983, 16).Türkmen, birinci kaynak hakkındaki görüşün Pertev Naili Boratav’a, ikinci kaynak hakkındaki görüşün Azerbaycan âlimi M.H.Tahmasıp’a, üçüncü kaynak hakkındaki görüşün Yohannes Benzing’e ait olduğunu göstermektedir. Ama Tahir adlı bir âşık-şairin yaşamış olduğu ve onun

Zühre ile Tahir Süjesine Göre Türkmen Edebiyatındaki Masallar, Rivayetler, Halk Destanları

hayatının rivayete dönüşmesi de, ay ve yıldızlar hakkındaki rivayetlerin halk hikayelerine dönüşmesi de henüz sadece varsayım olarak kalmaktadır ve bu görüşler bilimsel bakımdan onaylanmış değildir. Söz konusu süjenin Arap, Fars kaynaklarından geldiği tahminiyle Yohannes Benzing, Arap, Fars edebiyatının yanında Türk halklarının folklorunun ve edebiyatının tarihi köklerini de iyi bildiğine dair kuşku uyandırmaktadır. Ancak burada başka bir durum da dikkat çekmektedir. O da Pertev Naili Boratav'ın da, Azerbaycan âlimi M.H.Tahmasıp'ın da Yohannes Benzing'in de kendi tahminleriyle "Zühre-Tahir" in "Kozı-Körpeş ve Bayan-Suluv" a dayanmakta olduğunu inkâr etmesidir.

Bize göre "Zühre-Tahir" süjesi profesör H.G. Köroğlu'nun özel olarak vurguladığı gibi, Oğuzların bizzat kendilerinin türettiği süjelerden olduğudur. Daha doğrusu, bu süje Türkmen halkının halk edebiyatında ortaya çıkıp sonra yavaş yavaş komşu halkların halk edebiyatına, bununla birlikte Kazak halkının da halk edebiyatına girmeye başlamış olmalıdır. Ancak "Zühre-Tahir" süjesi Kazak, Altay, Başkurt folkloruna yeni bir eser olarak girmeyip sadece önceden devam etmekte olan "Kozı-Körpeş ve Bayan-Suluv" süjesinin üstünü doldurmuştur. XVIII. asırdan başlayıp bu süje Türkmen yazılı edebiyatına da girmiştir. Bu süje boyunca üç Türkmen şairi poem ve destan türetmişlerdir.

"Zühre-Tahir Sarayı" adlı eski sarayın da Türkmenistan'da bulunması, bu süjenin eski zamanlardan beri Türkmenler arasında yaşamakta olduğunu desteklemektedir. Tarihçi âlim Geldimurat Guthiyev'in "Gadim Ceyhun'un Yadigerliklerine Seyahat" adlı kitabında Zühre-Tahir'in sarayı hakkında şöyle denilmektedir: "Zühre-Tahir'in sarayı Garabekevül bölgesinin merkezinin karşısında Amu-Derya'nın sağ kenarında, uzaklardan güzel bir şekilde gözükmektedir. Onun bir çok bölümünü Ceyhun nehri, akışını değiştirdiği devirde yıkmıştır. Saray şimdiki Burdalık kasabasının 20 km. kuzey batısındadır. Anıt çok iyi korunmuştur. Zühre-Tahir'in sarayının tuttuğu meydan ölçümü 250x25 metredir. Onun bozulmadan kalan bölümü kare şeklindedir. Kalenin bir bölümü Erk sarayı olup şehrin batı kısmında yerleşmiştir. Savunma duvarının birkaç yerinde yarım ay şekilli minareler kurulmuştur. Beş tane minarenin görünüşü günümüze kadar iyi korunmuştur. ...Anıtın geliştiği devir IX.-X. yüzyıllardır. Bu devirde kalenin toprak ölçümü iki kat büyümüş ve kuvvetlenmiştir. Ama XI. asrın sonlarında XII. asrın başlarında şehir ikdisadî ve siyasî bakımdan zayıflamaya başlamıştır. Cengiz Han'ın ordusu kaleyi vahşetle işgal etmiştir. Orta asırlarda bu kale "Navidah" adıyla anılmaktadır, çünkü onun coğrafik bakımdan yerleştiği ve

Araznepes MÄMMETCUMAYEV

tarihî kaynakların onaylaması “Zühre-Tahir” sarayının Orta Asırlarda yaşayış yeri olan Navidah şehri olduğunu ispat etmektedir. Navidah şehri (Zühre-Tahir) arkeologların derlediği materyallara göre I. asırdan XIII. asıra kadar yaşanmış bir şehirdir. Bu, Amu-Derya'nın sağ kenarındaki eski anıtların temellerinin biridir”. (Gutlyev 1991: 28-29)

Zühre-Tahir'in sarayının şimdiki adına ne zaman sahip olduğu kesin olarak belli olmasa da, onun tahminen bu süjenin türediği devrinin peşi sıra ortaya çıktığını tahmin etmek mümkündür. Belki de bu anıtlarla ilgili rivayetin süjenin en eski rivayeti olması da mümkündür. O rivayete göre, bu kalede Babahan Padişah hükümdarlık etmiştir. Padişahın Zühre adlı bir kızı var imiş. Babahan Padişah kendi sevgili kızı Zühre için Amu-Derya'nın kenarından hiç bir kişinin girmeyi başaramacağı kadar, hiç bir düşmanın tehlike edemeyeceği kadar mükemmel bir saray yapmıştır. Padişahın kızı Zühre, o sarayda Tahir adlı bir yiğit ile gizlice yaşamaya başlamış; padişah Tahir'in bu sarayda kızıyla yaşamakta olduğunu duyduğunda, onu yakalattırarak bir büyük sandığa koyup Amu-Derya'ya attırmıştır.

Sonra bu rivayetin başka nüshaları da ortaya çıkmıştır. Türkmenlerin arasında çok revaçta olan “Zühre-Tahir” süjesi tez vakitte diğer Türk halklarının halk edebiyatına girmeye başlamış; bu süje boyunca türemiş olan rivayetlere, masallara, halk hikayelerine ve halk destanlarına; Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Türkiye, Tataristan, Başkurdistan, Altay, Doğu Türkistan ve diğer Türk coğrafyalarında da rastlanmıştır. İlginç olan tarafı da bu süje ile ilgili rivayetlerin, masalların, halk hikayelerinin ve halk destanlarının bir özelliği olarak onların hemen hemen hepsinde destanlara uygun gelen kuruluşun, yani şiirle kıssanın sırasıyla değiştirilerek gelmesi olduğunu belirlemek mümkündür. Akademisyen A.Kekilov “Zühre-Tahir” süjesinden türemiş olan masalları gözden geçirerek, “Azerbaycan masalında toplam 118 mısra, Özbek masalında toplam 96 mısra, Tatar masalında toplam 128 mısra, Terenci masalında toplam 74 mısra şiir vardır. Bu dört masaldaki bütün şiirler toplandığında 416 mısra oluşturmaktadır” diye yazmıştır. (XIII.-XIX. Asır Türkmen Edebiyatının Tarihi 1967: 379). A.Kekilov Kazakların “Kozı-Körpeş ve Bayan-Suluv” masalının da bu süjenin esasında türemiş olduğunu vurgulayıp onun tümüyle şiir ile şeklinde olduğunu belirtmiştir. “Zühre-Tahir” süjesi boyunca türetilmiş olan Türkmen masallarında da şiir yer almaktadır. Bundan başka, bu masalların bir özelliğinin de onların, birçok halkın arasında iki ve daha fazla görünüşte rastlanabilir olduğunu söylemek mümkündür.

Zühre ile Tahir Süjesine Göre Türkmen Edebiyatındaki Masallar, Rivayetler,
Halk Destanları

“Zühre-Tahir” süjesi boyunca türetilmiş olan rivayetlerin ve masalların birçok bölümünün şiir olması, ve yine türlü versiyonlarının varlığı onların halk destanları görünüşünde olgunlaşmasına olumlu şekilde tesir etmiştir. Böylece, birçok halkın arasında Zühre ile Tahir hakkındaki destanlar ve onların çeşitli versiyonları yayılmaya başlamıştır. Meselâ, “Azerbaycan Dastanları” isimli kitabın birinci cildinde “Zühre-Tahir” destanının Azerbaycan’da yirmiye yakın varyantının mevcut olduğu haber verilmektedir. (Azerbaycan Dastanları I: 1964, 311). M.O. Avezov “Kozı-Körpeş ve Bayan-Suluv”un Kazakların arasında on altıdan da fazla varyantının mevcut olduğunu belirtmiştir. (Avezov 1964: 31). A.K.Borovkov bu sayıyı daha da arttırmaktadır. “Kozı-Körpeş ve Bayan-Suluv”un Başkurt ve Altay Türkleri arasına da yayılmış olduğunu göstererek şöyle yazmaktadır: “Devrimizde Kazak poemi “Kozı-Körpeş ve Bayan-Suluv”un çeşitli devirlerde toplanan ve neşredilen versiyonlarının yirmiden de fazlası bellidir. “Kuzı-Kurpeş ve Mayan-Hiluv”un Başkurt versiyonlarının yeni serisi yazıya geçirildi. Altay folklorcuları iki tane birbiriyle örtüşen “Kozın-Erkeş ve Bayan Sur” ve “Kozyuyke ve Bayan Aru” eserinin çok ilginç yazılarını hazırladılar. Eğer bunların üzerine “Kozı-Körpeş”in V.V.Radlov tarafından batı Sibiryaya Tatarlarının (Barabin) dilinden yazılıp alınmış olan metinini eklersek, biz bu povestin (veya poemin) Türk halklarının arasındaki yayılma halkası hakkında umumi bir fikir edinebiliriz. Bu durum bizim şiirsel povestimizin genesisi (yaratılışı) ve tarihi hakkında çok büyük öneme sahiptir. (Borovkov 1964: 4).

Akademisyen V.A.Abdullayev “Tahir ve Zuhra” destanının Özbekler arasında da XVI.-XVII. asırlardan itibaren çeşitli varyantlarının ortaya çıktığının bilinmekte olduğunu yazmıştır. (Abdullayev 1964: 33). Aslında V.A.Abdullayev’in doğru belirlediği gibi, bu süjenin yayılma haritası sadece Türk folkloru ile sınırlanmamaktadır. O, Orta Asya, Arabistan, Hindistan halklarının arasında da geniş şöhret bulmuştur. (Abdullayev 1964: 34). Bu süjenin yayılma haritası hakkında Seyitmuhammet Sayadı’nın “Zöhre-Tahir” eserinde de tespitler görmek mümkündür. O da, bu süje ile ilgili masalların, Hindistan ve Arabistan halklarının arasında meşhur olduğunu belirtmiştir. Bunu eserin “Giriş” bölümünden alınmış aşağıdaki satırlarda da görmek mümkündür:

Çün an erteki erdi has-u a:ma,
Dolup erdi bu Hindistan-u Şama. (Sayadı 2004: 13)

Prof. Dr. Fikret Türkmen’in görüşüne göre, bu süjenin yayılma haritasının, Türk toplulukları ile karşılaştırıldığında, onlara komşu olan

halklarda daha geniş bir yer bulduğu görülür. Âlim bu konuda şöyle yazmaktadır: “Tahir-Zuhra”, “Tahir Mirza”, “Zöhre-Tahir”, “Zohra- Tahar” – bu adların coğrafyası çok geniştir, ancak onlar Türk boylarının arasında çok yayılmayıp Ermeniler, Gürcüler, Arnavutlar gibi bu halk hikâyesinin türlü türlü nüshalarını türeten komşu halklarda daha ayrı, büyük bir sevgiye sahip olmuştur”. (“Sovetskaya Tyurkologiya” 1987: No 3, 63). Görüldüğü gibi, “Zühre-Tahir” süjesinin yayılma haritası, çok geniş olması sebebiyle kendi başına özel olarak ayrı bir incelemeyi gerektirmektedir.

“Zühre-Tahir” süjesi Türkmenler arasında diğer Türk topluluklarıyla karşılaştırıldığında daha erken zamanlardan beri görülmektedir. Yukarıda “Zühre-Tahir Sarayı” ile ilgili görüşlere değindiğimizde, bu süje esasında türemiş olan rivayetlerin en eski olanlarından birisine de değinmiş olduk. Bu süje ile ilgili başka birçok rivayet Türkmenlerin arasında varlığını sürdürmektedir. Akademisyen A.Kekilov bu süje esasında türemiş olan üç rivayeti yazıya geçirmiştir. Âlim rivayetlerin birincisini 1946 yılında Aşgabat’ın eteğindeki Köşi köyünden, yaşı doksana yaklaşmış olan Çakan Ağa’nın dilinden yazıya geçirmiştir. Bundan hareketle, Çakan Ağa’nın 1850’lerin sonlarında dünyaya gelmiş olması gerektiği düşünülebilir. Yaşı doksan civarı olduğu için Çakan Ağa’nın hafızası biraz zayıflamış olabilir. Çünkü, A.Kekilov, onun bu rivayetin mazmununu tümüyle söylemediğini, devamlılığı tutturamayıp, bölüm bölüm, birbiriyle ilişkisi olmayan ayrı olaylar şeklinde anlattığını, rivayette tek mısra bile şiir olmamasına karşın, Türkmen geleneğine, örf-adetine dair birçok bilgi ve malumatların mevcut olduğunu, bu nüshanın esas kıymetinin de sadece bunlardan ibaret bulunduğunu” (Kekilov 1957: 111) belirtmiştir. Ancak A.Kekilov’un yazıya geçirdiği bu nüshanın elyazması, 1948’in Ekim ayında Aşgabat’ta olan korkunç depremde kaybolmuştur. Âlim bunun hakkında: “Yer titremesinin sürekli devam ettiği devirde birkaç gün boyunca kerpiç tuğlaların arasını eşerek bu nüshayı arama işi hiç bir netice vermedi” (Kekilov 1957: 110). diye yazmaktadır.

A.Kekilov ikinci nüshayı Türkmenabat (önceki Çärcev) bölgesinden Cuma Sıtdıhov adlı bir muallimden derlemiştir. Cuma Sıtdıhov’un kendisi, bu nüshayı 1948 yılında kendi köylerindeki yaşlılardan yazıya geçirmiştir. Bu nüsha, âlimin ifadesine göre, Orta Asya’daki diğer halkların arasındaki bu konuda türemiş olan masallarla benzer olup, o süjenin daha çok kısaltılmış bir şeklidir. Bu rivayette de şiir azdır. A. Kekilov, Türkmen masalının başka halklardaki masalların mazmununda rastlanmayan yerleri hakkında şöyle demektedir: “Böyle ise de bu masalın başka hiç bir masalda

Zühre ile Tahir Süjesine Göre Türkmen Edebiyatındaki Masallar, Rivayetler,
Halk Destanları

rastlanmayan özel yerleri vardır. Meselâ, Tahir deryaya atıldığında, onun için sandığı Zühre ile Tahir'in annesi yaptırmaktadır. Onlar sandığın içine yorgan, döşek ve yiyecek gibi çeşitli şeyleri yerleştiriyorlar. Tahir yaşlı annesini Zühre'ye emanet edip gidiyor:

Tahir: - Derya içre coş urup, Derya içre coşup,
Suv buldur-buldur akar. Su şıldır şıldır akar.
Men suvda akıp gitsem, Ben suda akıp gitsem,
Garıp eneme kim bakar. Fakir anama kim bakar.

Zühre: - Sen mundan akıp gitseñ, Sen burdan akıp gitsen,
Yürek-bağrım yakaram. Yürek bağrım yakarım.
Bagu-bakcamı satıp, Bağ ve bahçemi satıp,
Eneñi özüm bakaram. Anana kendim bakarım.

Bu nüshada daha başka bunun gibi farklılıklar da vardır. Bunlar bu nüshayı belli derecede diğer nüshalardan ayırmaktadır". (Kekilov 1957: 111).

A.Kekilov üçüncü nüshayı 1947 yılında yazar Ata Govşudov'dan derlemiştir. Ata Govşudov ise onu annesi ünlü Türkmen masalcısı Ogulgerek Govşudova'dan dinlemiştir. Ogulgerek Hanım da bu masalı kendi annesinden, yani Göktepe bölgesinin Hurmantgökce köyünde yaşamış olan Köpek Bey'in eşi Annagül Hanım'dan öğrenmiştir. Annagül Hanım 1916 yılında doksan yaşlarında vefat etmiştir. Ogulgerek Hanım'ın masalının kısaca mazmununu A.Kekilov kendi kitabında vermiştir. (Kekilov 1957: 115).

Üçüncü nüshayı halk arasında geniş bir şekilde yayılmış, kamil hale gelmiş olan nüsha saymak mümkündür. Çünkü bu nüsha Türkmen hayat tarzına yakınlığıyla dikkat çekmektedir. Bu nüshadaki şiirler de kendi kuruluşu, sanatsallığı bakımından halk edebiyatının en geniş türlerinden olan halk aydımlarına (türkülerine) ve lülelere (kız-gelinlerin türkülerine) çok yakındır. Bunu Zühre'nin ve Garabatır'ın kız kardeşinin Tahir'in mezarının başına toplanmış olan kızların yanındaki atışmalarından da görmek mümkündür. Zühre kızlara şöyle diyor:

Geliñ gızlar üyşeliñ, Gelin kızlar toplanalım,
Üyşelgeden süyşeliñ. Toplandık yerimizden kayalım.
Tahir dek zat ölende- Tahir gibi zat öldüğünde-
Üyşüşüp ağlaşalıñ. Toplanıp ağlayalım.

Araznepes MÄMMETCUMAYEV

Garabatır'ın kız kardeşi:-

Geliñ gızlar üyşmäliñ,	Gelin kızlar toplanmayalım,
Üyşelgeden süyşmäliñ.	Toplandık yerimizden kaymalım.
Tahir geda ölede-	Tahir dilenci öldüğünde-
Üyüşip ağlaşmalıñ.	Toplanıp ağlamayalım.)

Bu nüshanın halk arasında bilinmekte olduğunu gösteren bir delil daha vardır. O da “Zühre-Tahir” süjesi konusunda yazılı edebiyatta büyük hacimli bir eser yazan Türkmen şairleri Seyitmuhammet Sayadı (XVIII. asır), Mollamurat (XVIII.-XIX. asırlar), Mollanafes'in (XIX. asır) kendi eserlerini türettiklerinde, genellikle, bu üçüncü nüshaya denk gelen veya yakın olan olayları seçip almış olmalarıdır.

“Zühre-Tahir”ın Türkmen halk nüshaları hakkında ta 70’li yılların başlarına kadar sadece A.Kekilov tarafından yazılıp alınmış olan yukarıdaki üç nüshanın adı geçmekteydi. Filoloji ilimlerinin doktoru Baba Veliyev’in Stavropol Türkmenlerinin arasından yazıp aldığı “Zühre-Tahir” destanı ise Türkmen edebiyatını öğrenme ilmine sadece 70’li yılların başında eklenmiştir. Günümüzde bu nüsha, Türkmenistan Elyazmaları Enstitüsünde 3488 no’lu bohçada saklanmaktadır.

Destanın Stavropol Türkmenlerinin arasından yazılıp alınmış varyantı Türkmenistan’daki “Zühre-Tahir”lerle karşılaştırıldığında bazı farklılıklara sahiptir. Bunu destandaki kişi adlarında da, yer adlarında da, olayların geçtiği yerlerde de görmek mümkündür. Meselâ, destanın Stavropol varyantında vaka, Tatar vilayetinde değil de, Horasan’da geçmektedir. Türkmen edebiyatında ve folklorunda bilinen “Zühre-Tahir”lerin hiç birinde Horasan adına rastlanmamaktadır. Eğer destanda Balkan dağı adının da geçmekte olduğuna dikkat edersek, o zaman Stavropollu Türkmenlerin niçin Tatar vilayetinin yerine Horasan’ı kullandığı anlaşılacaktır. Demek ki, onlar destanda ilk başta yer alan coğrafi adları göç ederek bıraktığı yerlerdeki yer adlarına göre değiştirmişlerdir.

Destanın Stavropol varyantında Tahir’in sandıkta bırakıldığı nehir Şat deryası diye adlandırılmıştır. Şat deryasının adı Seyitmuhammet Sayadı’nın “Zühre-Tahir”inde “Deryayı Şetdat” (Sayadı 2004: 74), Mollamurat Horezmi’nin “Zühre-Tahir”inde ise “Deryayı agzam” olarak geçmektedir. Bu ad daha sonra Mollanafes’in “Zühre-Tahir”inde Fırat (Yefrat) olarak yer almaktadır. Aslında bu nehirlerin ikisi de Irak

Zühre ile Tahir Süjesine Göre Türkmen Edebiyatındaki Masallar, Rivayetler,
Halk Destanları

topraklarındaki nehirlerdir. Daha doğrusu Şat nehri Yefrat nehrinin bir koludur. İşte bunun esasında Tahir'in Şat deryası ile akarak geldiği ülkenin Bağdat şehri olduğunu tahmin etmek mümkündür. Belki hemen hemen bütün “Zühre-Tahir”lerde rastlanmakta olan Tatar vilayeti, ilk başta destanın Stavropol varyantında da böyle olmuştur. O, sadece sonraki destan söyleyicileri tarafından Stavropol’da Horasan görünüşüne getirilmiştir. Bu noktadan bakıldığında destandaki Horasan şehrinin de ilk başta Tatar vilayeti görünüşünde olması muhtemel bir şeydir. Bu da, başta söylediğimiz gibi, Stavropol Türkmenlerinin kendi ata vatanından göçüp gitmesiyle değiştirilmiştir görüşünü ileri sürmemize yol açmaktadır.

Destanın Stavropol varyantında, Türkmenistan’daki “Zühre-Tahir”lerle karşılaştırıldığında başka bazı farklılıklar da vardır. Meselâ, Zühre’nin babasının adı Babahan değil, Hatam Şah’dır. Annesinin adı Şahcahan değil, Hanımsoltan’dır veya Mahım bu varyantta Gülşat’tır. İlginç olan Mahım, Şah’ın üç kızının en küçüğü ise, Gülşat bu kızların en büyüğüdür. Destanın hacmi büyük değildir. Destandaki vakalar da karmakarışık değil, sade usulde beyan edilmektedir. Bu durumun genel olarak Stavropol Türkmenlerinin destanları için karakteristik bir özellik olduğunu belirten Baba Veliyev şöyle yazmaktadır: “Stavropol destanları Türkmen destanları ile karşılaştırıldığında hacim bakımından çok küçük olduklarını, onlarda anlatılan yardımcı vakaların sayısının çok az olduğunu hemen görmek mümkündür. Bu, bizden uzakta yaşayan Türkmenlerin arasına yayılan destanların kompozisyon kuruluşunda uzun zamanın devamında çeşitli değişikliklerin ortaya çıkmış olmasının neticesidir”. (Veliyev 1980: 61)

Baş kahramanı Tahir olduğuna göre destanın kendine özgü, farklı taraflarının genellikle Tahir tiplmesi ile ilgili ortaya çıkması kanuna uygun bir durumdur. Bu destandaki Tahir bize önceden tanıdık olan Tahirler gibi, vezirin oğlu olarak ortaya çıkmayıp o, hazine görevlisinin oğlu olarak gösterilmektedir. Destanda Tahir’in atası ile Zühre’nin atası kendi çocuklarını nişanlama ahdi yeminini de etmiyorlar. Zühre’nin atasının çocuğunun olmaması, onun evliyalara ziyarete gidip çocuğunun olması için dileklerde bulunduğu söyleniyorsa da, Tahir için böyle değildir. Ancak Tahir ile Zühre’nin doğduğu günler birbirine denk gelmektedir. Onlar mektebe de beraber giderler. Tahir dokuz yaşına gelmeden babasız kalır. Onun yetimlik ve akrabalarının himayesizliğinden dolayı çok sıkıntı çekmesine rağmen okulu bırakmadığı, destanda özel olarak vurgulanır. Tahir sonraları da yetimlik derdini çok çekecektir. Tahir ile Zühre’nin aşkı hakkında halk

Araznepes MÄMMETCUMAYEV

içinde dedikodu yayıldığında “Padişahın kızı bir yetim oğlan ile el ele verip rüsva olmakta” denilir. Fenalık ve kötülük arayan bir kocakarı ise (Saydı'nın destanında bahçıvan, Mollamurat Horezmi'nin destanında Mahmut Çeharbağban), bu dedikoduyu padişaha ulaştırır. Şah ise Tahir'in hemen asılması fermanını verir. Görüldüğü gibi, Tahir'in başına gelen bütün sıkıntılar gerçek hayat şartlarında ortaya çıkmaktadır. Tahir'in mektepte çektiği sıkıntısına henüz gençken babasının ölümü, akrabasız kalması sebep olmuşsa da, öldürülmesine kötü, hayırsız kocakarının ispiyonculuk etmesi ve yine de yetim kalması sebep olur. Bu zor şartlarda Zühre'nin:

Geliñ begler, şa aldına baralıñ,
Tahir canıñ tirikligin soralıñ.

(3488.bohça, 6)

- diyen çağrısına padişahın cellâtları aldırmasa da, Tahir ile Zühre'nin mektep arkadaşları toplanırlar. Onlar padişaha mektup yazma kararını verirler. Mektupta Tahir'i azad etmeyi istemekle birlikte padişahın zulmünün çok aşırıya gittiğini de yazarlar:

Bu nâ hasrat-zulum hetden aşandır,
Atasız yetimiñ bagrı bişendir.

(3488.bohça,6)

Bu ne hasret zulüm haddi aşmıştır,
Atasız yetimin bagrı pişmiştir.

İşte bu taleplerden sonra padişah Tahir'i darağacından kurtarır. Gördüğümüz gibi, destanın bu nüshasında sosyal meselenin ortaya konuluşu daha keskin bir karaktere sahiptir.

Tahir tiplemesindeki fark, olayların devamında gittikçe açığa çıkmaktadır. Seyitmuhammet Sayadı'nın, Mollamurat'ın, Mollanefes'in destanlarında Tahir, Bağdat şehrinde Mahım ile nikâhlanmakta ve orada yedi yıl yaşamaktadır. Tahir ,Bağdat'tan dönüp geldiğinde de Mahım'ı bırakmayacağını, Tatar vilayetine – Zühre'nin yanına gitse de, yine geri dönüp geleceğini söylemektedir. Meselâ, Mollanefes'in destanında Tahir'in dilinden şöyle denilmektedir:

Niçik terk eder men, sen mähribanım,
mihribanımı,

Aglama Mahım can,gitsem geler men.
gelirim.

(Mollanapes 1957: 84).

Nasıl terk ederim, sen

Ağlama Mahım can,gitsem de

Zühre ile Tahir Süjesine Göre Türkmen Edebiyatındaki Masallar, Rivayetler,
Halk Destanları

Ama “Zühre-Tahir” destanının Stavropol varyantında Tahir’in tiplmesi başka türlü ele alınmıştır. Burada da kötü talih Tahir’i yad ellere götürür. Tahir bu ülkenin padişahının kızı Gülşat’la karşılaşır. Gülşat da destanın diğer varyantlarındaki Mahım gibi Tahir’e aşkını belirtir. Ancak başka birisiyle evlenmeyi rüsvalık sayan Tahir:

Gamñ deryasına akıp,
Namıs bilen arım gerek.
Işk oduna canım yakıp,
Arzuv eden yarım gerek.
(3488. bohça, 14)

Gamın deryasına akıp,
Namus ile arım gerek.
Aşk oduna canım yakıp,
Arzu eden yarım gerek.

- diye kesin bir cevap verir. Görüldüğü gibi, bu varyantta Tahir aşk-sevgi konusunda daha temiz, pak, daha vefalı, daha azimli olması ile farklıdır. “Zühre-Tahir” destanının Stavropol varyantında Tahir tiplmesinde vatan sevgisi yönüne daha çok önem verilmiştir. Bu, sadece Tahir’in tiplmesini değil, destanı da bu süje esasında türetilen diğer eserlerden farklılaştıran özelliklerden biridir. Halkın Tahir’i sevip, ona sıkıntılı zamanlarda destek olması, azad etmeye çalışması gibi, Tahir de halkını, vatanını çok sever, saygı-hürmetini esirgemez. Horasan’dan sonra geldiği elinin padişahı, Tahir’e kendi ülkesinde kalmasını teklif ettiğinde, şöyle cevap verir:

Padişahım dövlet ilde,
Dövletli mekanım gerek.
veya:
Ayra düşdüm vatanımdan,
Muhabbetli vatan gerek.
(3488. bohça, 14)

Padişahım devlet elde,
Devletli mekanım gerek.
Ayrı düşdüm vatanımdan,
Muhabbetli vatan gerek.

Padişaha böyle cesur sözleri söyleyen Tahir, destanın diğer varyantlarındaki gibi, yedi yıl boyunca, yani ta Zühre’nin “Ya benden geç, yoksa da gel,” diyen haberi gelene kadar gezdiği gibi gezseydi, o zaman onun vatan hakkındaki yukarıda örneklenen sözleri bu kadar inandırıcı olamazdı. Ama Tahir ilk fırsatta imkanlardan yararlanarak çok sıkıntılara katlanması gerekse de kendi ülkesine yaya olarak kaçmaktadır. Onun için de:

Hatam şanıñ maña kılan zulumu,
Terk ettirdi vatanımı, ilimi -

Hatam Şah’ın bana ettiği zulmü,
Terk ettirdi vatanımı, elimi -

Araznepes MÄMMETCUMAYEV

-diyen Tahir'in:

Tahir aydar, yetdim bu gün ilime, Tahir söyler, yettim bu gün elime,
İlim yıglar,yurdum yıglar,zar yıglar. İlim ağlar,yurdum ağlar,zar ağlar.
(3488. bohça, 60)

demesinin hakiki vatanseverlikten gelmekte olduğuna inanmak mümkündür. Umumen, bu nüshanın “Zühre-Tahir” süjesinin daha kâmil hâle gelmesinde ve yayılmasında hizmeti büyüktür. Stavropollu Türkmenler nüshayı diğer birçok destan gibi Türkmenistan'dan çıktıkları devirlerde kendileriyle birlikte alıp gitmişlerdir (Veliyev 1980: 17). Demek, Stavropol Türkmenleri henüz Türkmenistan'dan çıkmadan önce, burada yaşarken de “Zühre-Tahir” süjesi Türkmenlerin arasında destan görünüşünde kemale ermiştir.

“Zühre-Tahir” süjesi, XVII. asırdan başlayıp Türkmen şairlerinin yaratıcılığına girmeye başlamıştır. Bu konuda büyük hacimli bir eser yazan Türkmen şairi Seyitmuhammet Sayadı'dır. Sonra XVIII.-XIX. asırlarda Mollamurat Horezmi, Mollanefes gibi şairler de bu konuda millî karakterli sanatsal destanlarını türetmişlerdir.

KAYNAKLAR:

- ABDULLAYEV V.A. (1964), Uzbek Adabiyoti Tarihi. Toşkent.
AVEZOV M.O. (1964), Kozi-Korpeş i Bayan-Slu. *Narodnyy Epos «Kuzı-Kurpes i Mayan-Hılu»*. (Sbornik stateı). Ufa, 31-51.
AZERBAJCAN DASTANLARI. (1969), Cilt: I, Bakı.
BOROVKOV A. K. (1964), O Genezise i Sopostavitelnom İzuçenii Nasionalnıh Versiy «Kuzı-Kurpes i Mayan- Hılu». Şu kitapda: *Narodnyy Epos «Kuzı-Kurpes i Mayan- Hılu»*. (Sbornik stateı). Ufa, 3 -7.
TÜRKMEN, Fikret. (1983), Tahir ile Zuhra. Ankara.
GUTLIYEV, G.(1991), Gadımı Ceyhunıñ Yadıgârlıklarına Sıyahat. Aşgabat.
KEKİLOV, Aman. (1957), Mollanepes. (Ömri ve Dörediciligi). Aşgabat.
KOROGLU, H. G. (1972), Turkmenskaya Literatura. Moskva.
MAGTIMGULI. (1983), Saylanan Eserler. Cilt: I, Aşgabat.
MOLLANEPES. (1957), Zöhre-Tahir. Aşgabat.
XVIII-XIX ASIR TÜRKMEN EDEBİYATINIŇ TARIHI BOYUNÇA
OÇERKLER. (1967), Aşgabat.
SAYADI, Seyitmuhammet. (2004), Zöhre-Tahir. (Haz.: A. Mämmetcumayev), Aşgabat.
SOVETSKAYA TYURKOLOGİYA.(1987), № 3.
TÜRKMENBAŞI ADINDAKI TÜRKMENİSTAN MİLLİ ELYAZMALAR ENSTİTÜSÜ, 3488. bohça.
VELİYEV, Baba. (1980) Stavropol Türkmenleriniñ Dessanları. Aşgabat.